

УКРАЇНСЬКІ ХРИСТІЯНСЬКІ КОЛЯДКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ

У статті розглянуто особливості використання українських християнських колядок як історико-етнографічного джерела для вивчення народної релігійності. Авторка подає визначення поняття «релігійність», розглядає концепцію «космічного християнства» під кутом зору дослідників різних напрямів (історії, релігії, фольклористики тощо). Охарактеризовано обряд колядування в українців, окреслено перспективи дослідження народної релігійності на основі аналізу українських християнських колядок.

Ключові слова: християнство, народна релігійність, колядки, дослідження, перспективи.

В статье рассматриваются особенности использования украинских христианских колядок как историко-этнографического источника для изучения народной религиозности. Автор дает определение понятия «религиозность», рассматривает концепцию «космического христианства» с точки зрения исследователей разных направлений (истории, религии, фольклористики и т. п.). Дана характеристика обряда колядования в украинцев, очерчены перспективы исследования народной религиозности на основе анализа украинских христианских колядок.

Ключевые слова: христианство, народная религиозность, колядки, исследования, перспективы.

The peculiarities of using of Ukrainian Christian carols as a historical-ethnographic sources for the study of folk religiosity are investigated in the article. The author presents a definition of the *religion* notion, examines the concept of «cosmic Christianity» from the perspective of scientists from different fields (history, religion, folklore, etc.). Carol ceremony of Ukrainians is characterized perspectives of study of folk religiosity by analyzing Ukrainian Christian carols are depicted

Keywords: Christianity, folk religiousness, carols, research, perspectives.

Невід'ємною складовою духовної культури і ментальності українців виступає релігійність. Специфіка релігійного феномену в контексті традиційної культури етносу залишається актуальною проблемою міждисциплінарних досліджень. Традиційна релігійність народу пов'язана з його етноісторичною самоідентифікацією, виконує етноконсолідуючу та етнозберігаючу функції. У нормативній та наочно-образній формах вона об'єднує в єдину систему різноманітні не тільки релігійні, але й моральні, естетичні, природознавчі уявлення, що безпосередньо пов'язані з річними трудовими циклами. Виходячи з того, що релігійна свідомість людини традиційного суспільства не розділяла життєвий досвід і культуру на світську і сакральну сфери, сучасні дослідники, починаючи з російського історика-медієвіста А. Гуревича, ототожнюють поняття «народна культура» і «народна релігія» (релігійність).

Предметом наших наукових інтересів є особливості осягнення українським народом християнського віровчення: уявлення

про Бога, розуміння місії Ісуса Христа та значення спасіння, роль церкви в житті людини тощо. У зв'язку з цим постало питання джерельної бази, на основі якої можна вивчити цю проблему.

Метою статті є розгляд положення про використання українських християнських колядок як історико-етнографічного джерела для вивчення народної релігійності.

При дослідженні цієї проблеми варто поєднати концептуальні підходи, які напрацьовані в історичній антропології, фольклористиці та релігієзнавстві (феноменологія релігії).

Насамперед відзначимо, що в гуманітарних науках намітилася зміна парадигми дослідження феномену народної релігійності [4, с. 39–44]. У контексті культури східних слов'ян він тривалий час витлумачувався виключно в межах концепції «двовір'я», відповідно до якої сутність народної культури характеризувалася як язичницько-християнський синкретизм, або механічне змішання, неорганічне злиття язичницьких та християнських елементів у релігійній свідомості, де кожна скла-

дова виконує тільки їй властиву функцію. У сучасних студіях використовуються переважно поняття: «народне християнство», «народне православ'я», «народне богослов'я», але в їх змісті намагаються уникати звичного протиставлення «офіційній», «канонічній» релігії, розуміючи народну релігійність як творче переосмислення християнської традиції, а не як відхилення від церковної «норми» [7; 8; 10; 11]. Народна релігійність мислиться як доволі складна, динамічна, дещо суперечлива, але структурно цілісна релігійна система. Важливим джерелом реконструкції народної релігійності виступає фольклор. На думку російського дослідника О. Панченка, фольклор у контексті селянської культури виконує приблизно ті самі функції, що й книжне догматичне вчення для церковної релігії [8, с. 76].

У контексті порушеної нами проблеми розглянемо концепцію «космічного християнства» історика релігії М. Еліаде [15; 16; 17]. На думку вченого, «космічне християнство» за своєю сутністю не є ні новою формою язичництва, ні синкретизмом язичництва з християнством. «Космічне християнство» – це своєрідне явище, де есхатологія і сотеріологія набувають космічних масштабів; Христос, залишаючись Пантократором, спускається на Землю і відвідує землеробів, що нагадує міфи первісних народів; в народному християнстві можуть зберігатися прояви міфологічного мислення тощо. З точки зору М. Еліаде, між образом євангельського Христа і образом Христа релігійного фольклору селян Східної Європи немає протиріччя. Фольклор пронизаний християнським духом, а не язичницьким: «все концентрується на спасінні людини Христом, на вірі, надії, милосерді, на світі, який є “досконалим”, тому що його створив Бог-Отець і його спокутував Син, на людському існуванні, яке більше не повториться і яке не є безглуздом; людина може обирати добро і зло, але її не будуть судити тільки за цей вибір» [15, с. 172]. Учений слушно зазначив, по-перше, що «релігійна креативність фольклорного типу ще не привертала увагу істориків релігії» [16, с. 340], по-друге, що дотепер відсутня методологія адекватного витлумачення селянської традиції, а саме, усної міфо-релігійної творчості, яка б за ефективністю дорівнялася до методів аналізу текстів [17, с. 208].

Тепер звернемо увагу на дослідження російського історика Г. Федотова. В опублікованій у 1935 році в Парижі книзі «Стихи духовные (Русская народная вера по духовным стихам)» висвітлено особливості народного «прочитання» православної традиції. Методологічно праця ґрунтується на феноменологічному підході до традиційної релігійності («народної віри», «народного богослов'я»), яка розглядається у синхронному стані. Г. Федотов орієнтується на герменевтичне, у сучасному розумінні, витлумачення фольклорних матеріалів. Він використовує елементи богословського аналізу, розглядаючи духовні вірші за основними категоріями християнського богослов'я: христологія, космологія, антропологія, еклезіологія, есхатологія. Погляди історика деякою мірою випередили методологічні здобутки сучасних шкіл історичної антропології. Він зазначав: «Мій інтерес зосереджений на свідомості людини, релігійної людини та її відношенні до Бога, світу, співбратів» [12, с. 8].

Зважаючи на викладене вище, підкресливо необхідність використання фольклорних джерел для вивчення народної релігійності українського народу. В українській народній культурі побутують різноманітні жанри та форми релігійного фольклору: духовні вірші та пісні, «псалми», легенди тощо. Також спостерігається тенденція до посилення християнізації інших жанрів фольклору, наприклад, календарно-обрядового. Одною з найбільш поширених форм народнопоетичної творчості українців були і залишаються зимові обрядові пісні (колядки). Колядки як зимові (різдвяні) обрядові пісні відомі у народів Східної Європи, особливо у слов'ян. Серед східних слов'ян колядки найбільш поширені в українців. У порівнянні з російськими і білоруськими колядками, українські мають відчутні християнські мотиви. На українському ґрунті виникають і власне релігійні, або християнські колядки. Уперше в українській фольклористиці звернув дослідницьку увагу на релігійні колядки і поставив коло завдань щодо їх вивчення І. Франко. Серед релігійних коляд він виокремлював і вважав найбільш цінними коляди «наївного типу». На думку вченого, «пісні того типу мають за основу головну оповідання євангельське, а скелет епічний в них пере-

важає, і хоч користуються вони потрохи й пізнішими категоріями догматичними, та ніколи не ставлять їх на перше місце, але беруть їх тільки мимохідь для доповнення і відповідного освітлення основної повісті» [13, с. 32]. М. Возняк вирізняв «коляди наївного типу» та «коляди з перевагою догматичної рефлексії», С. Килимник – «апокрифічні» та «біблійні», О. Кошиць – «християнізовані поганські» та «чисто християнські».

Як справедливо зазначав М. С. Возняк, «із складних причин і обставин вплив характер коляд, який зробив їх не тільки важливим релігійним чинником, засобом поширення віри й побожності, але й моралізаційним і цивілізаційним» [1, с. 307].

Християнські теми для творчості народ традиційно черпав з Євангелія, апокрифічних творів, церковної літератури, літургійного життя церкви, іконопису тощо. Слід також зазначити, що теренами України мандрували «носії набожної пісні» (М. Возняк): студенти, бурсаки, дяки, а згодом лірники та кобзарі. Але визначальним чинником, який вплинув на розвиток християнської проблематики в різдвяних піснях, слід вважати християнське переосмислення народом свята Коляди, від початку пов'язаного з поворотом сонця на літо та переходом до нового календарного року, яке охоплює час від Святвечора до Водохреща. Як правило, слово «коляда» розглядають як запозичення з латинської мови (від лат. *Calendae* – перший день кожного місяця). Фольклорист В. Петров виводив це слово з балтійської групи мов. В латиській мові воно означає «заклик», «крик». Відповідно найважливіший обряд – колядування – означав звати, кликати врожай та сімейний добробут на наступний рік. За словами М. Москаленка, обряд колядування – це наслідок культу родових покійників, а самі колядники – це «непрості гості», «гості здалеку», які приходять раз на рік, у день зимового сонцестояння. Колядники належать до потойбічного світу, країни смерті, про це свідчать вкриті сажею або сховані під різдвяними масками обличчя, змінені голоси, або зберігання ритуального мовчання. Обов'язковою умовою виконання колядниками заклинно-магічних дій є обдарування їх ритуальною їжею [5, с. 8].

Християнські аспекти українського обряду колядування досліджував ще за радянської доби В. Чичеров [14]. Порівнюючи зимову обрядовість та фольклор східних слов'ян, він дійшов висновку, що звичай колядування українців наскрізь просякнутий християнською тематикою, часто апокрифічною, але релігійною, і спрямований на прославлення Христа. Натомість обряд колядування у росіян зберіг характер старого магічного ритуалу, спрямованого на закликання врожаю і щастя. Глибоку християнізацію української народної культури дослідник пов'язував з роллю церкви. У народів, де церква не відігравала таку підкорену роль, як у Росії, «новорічна поезія розвивається у зв'язку з християнством, що стверджувалося; до неї включаються мотиви та образи християнської легенди, і у результаті вона набуває нової якості, змінюючи первісну сутність» [14, с. 143].

В українській традиції, за описом Б. Микитюка, обряд колядування мав детально розроблену структуру. Обхід колядники починали від дому священика і свого вчителя-проповідника, докладно зберігаючи порядок: спочатку просили під вікном про дозвіл, потім заходили до хати, колядували цілій родині, далі господареві, господині і кожному членові родини окремо, згадуючи також відсутніх. Завершували свої ритуальні дії колядками навіть для немовлят, які також трактувалися як окремі індивіди.

Існували особні колядки для померлих, в яких оспівувалось життя на другому світі, для повдовілих – з мотивами релігійно-апокрифічними або про подружню вірність, для новонароджених – з мотивами високоморальної поведінки людей. Навіть для священиків народ створив окремі колядки, де славиться їхня побожність і вченість (це переважно болгарські та румунські колядки) або де оспівуються події з релігійного життя (переважно українські). Можна погодитися з думкою Б. Микитюка – зміст колядок свідчить, що християнство увійшло глибоко в народне життя [6, с. 102].

Зауважмо, що сутність традиційної народної релігійності українців можна висловити за допомогою двох формул, запозичених з текстів колядок, поширених у ХІХ ст.: «Ніт як над тебе, великий

наш Боже!» та «Язиці розумійте, яко с наме Бог».

Українська традиційна релігійність, укорінена в землеробське буття народу, вже ґрунтувалася на християнському переосмисленні, з одного боку, космосу і місця людини в ньому, а з другого – Бога, людини та їх взаємин. В народній релігійній свідомості християнський Бог стоїть понад космічними силами. В одній з колядок відбилися подив і щире захоплення народу величчю та благістю Бога: «Ніт як над тебе, великий наш Боже! / Ти кажеш місяцю: «Світи всему світу!» / Ти кажеш сонейку: «Світи всему світу!» / Ти кажеш дожджейку: «Мочи суху землю!» [9, с. 110].

Різдвяний фольклор містить чимало колядок космологічного змісту, в яких оспівується християнська історія створення світу, яка відмінна від біблійної. Мотив будови світу замінено мотивом будови церкви, місце космічних сил – «трьох товаришів» – Сонця, Місяця і Дощу заступає притаманна традиційній релігійності українців «народна Трійця» (Бог-Отець, Ісус Христос, Богородиця). Широко представлені уявлення про креативні функції Ісуса Христа як Бога. Надзвичайно розвинена містерія Христової крові, яка має деміургічні властивості: «Де кровця капне, церковця стане...». Як підкреслював М. Грушевський: «все життя дому – його добробут, його родинне щастя, його громадські успіхи замість давнішніх космічних сил, добродійних предків і всяких таємних істот віддається в опіку Христа, Пречистої, пророків, апостолів, ангелів і т. п.» [2, с. 22].

Таким чином, українська релігійна духовність перетворила свято Коляди в різдвяну містерію, у свято морального і фізичного оновлення. Колядки свідчать про глибину переживання нашими предками таїнства Боговтілення. Людина традиційного суспільства жила перед очима Бога, у присутності Бога. Тому другою засадою народної релігійності була формула «з нами Бог». Усемогутній, незбагнений Абсолют мислився не тільки трансцендентним, але й іманентним світові, проявляючись у фізичній природі. Більш того, Він приходить у подібі людини, народжується в умовах звичайного селянського побуту. Христос з'являється у світі як Правда й Істина, як Спаситель, і це стає

можливим лише за умов внутрішньої праведності людини. Різдвяна обрядовість покликана сприяти моральному очищенню та духовному відродженню людини. «Язиці розумійте, яко с наме Бог» [3, с. 98] Саме цей заклик дає підстави стверджувати, що народ добре розумів величну місію Ісуса Христа – відновити зв'язок між Богом та Його творінням – людиною.

Підсумовуючи, окреслимо перспективи дослідження народної релігійності на основі аналізу українських християнських колядок.

По-перше, цілком зрозуміло, що український різдвяний фольклор має христосцентричний характер. У структурі християнської Трійці народна релігійна свідомість чітко виокремлює пару: Бог-Отець – Бог-Син. Хоча Ісус Христос розглядається у відношенні і до Бога-Отця, і до Богородиці.

Це дає можливість отримати відповіді на питання, які стосуються особливостей народного витлумачення христології, маріології та антропології. Дотепер залишаються маловивченими христологічні твори українського різдвяного фольклору.

По-друге, у ХІХ ст. було зібрано значний обсяг фольклорного матеріалу та проведено етнографічні дослідження, які дають можливість виявити регіональну специфіку не тільки в обрядовій та фольклорній сферах різдвяних свят, але й у народній релігійності.

По-третє, у наш час триває процес фіксації та видання фольклорних джерел. У ньому беруть активну участь не тільки науковці, краєзнавці, музиканти, а також священнослужителі, що репрезентують українські християнські церкви. Розширюється традиційна сфера побутування християнських колядок. Залишаючись серцевиною обряду колядування на Святвечір, різдвяні пісні вийшли за його межі і широко представлені в аудіозбірках на компакт-дисках, на веб-сайтах різноманітного спрямування: від офіційних сторінок християнських громад до науково-популярних та музично-розважальних ресурсів.

Сприйняття народом священного начала, розуміння християнських віросповідних істин, релігійні почуття, особливості обрядовості є акумульованими в колядках і чекають на наукове осягнення.

Література

1. *Возняк М. С.* Історія української літератури : у 2 кн. : навч. вид. – 2-ге вид., випр. – Л., 1994. – Кн. 2.
2. *Грушевський М. С.* Творчість на теми релігійно-моральні // *Грушевський М. С.* Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. / упоряд. Л. М. Копаниця ; приміт. С. К. Росовецького. – К., 1994. – Т. 4. – Кн. 2.
3. *Доманицький В.* Сучасні колядки і щедрівки (Відбитка Пам'ятної книжки Київської губернії на 1905 р.) // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 1.
4. *Ігнатенко І.* «Народна релігія» та теорія «двовір'я» у світлі сучасних етнографічних досліджень // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 27.
5. *Москаленко М. Н.* Фольклорний алфавіт давньоруського космосу // Золотослов: Поетичний космос Давньої Русі / упоряд. М. Н. Москаленко. – К., 1988.
6. *Микитюк Б.* Християнські і позахристиянські елементи в українських народних звичаях // Релігія в житті українського народу. – Мюнхен, 1983. – С. 93–128.
7. *Панченко А. А.* Исследования в области народного православия. Деревенские святыни Северо-Запада России. – С.Пб., 1998.
8. *Панченко А. А.* Религиозные практики и религиозный фольклор // *Панченко А. А.* Христовщина и скопчество: фольклор и традиционная культура русских мистических сект. – М., 2002. – С. 63–100.
9. *Потебня А. А.* О мифическом значении некоторых обрядов и поверий // *Потебня А. А.* Символ и миф в народной культуре / сост., подг. текстов, ст. и коммент. А. Л. Топоркова. – М., 2000.
10. Религиозные практики в современной России : сб. статей. – М., 2006.
11. *Федотов Г. П.* Русская религиозность // *Федотов Г. П.* Собрание сочинений : в 12 т. – М., 2001. – Т. 10.
12. *Федотов Г. П.* Стихи духовные (Русская народная вера по духовным стихам) / вступ. ст. Н. И. Толстого ; послесл. С. Е. Никитиной ; подготовка текста и коммент. А. Л. Топоркова. – М., 1991.
13. *Франко І.* Наші коляди // *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. – К., 1980. – Т. 28.
14. *Чичеров В. И.* Зимний период русского земледельческого календаря XVI–XIX вв.: очерки по истории народных верований // Труды Ин-та этнографии. – М., 1957.
15. *Элиаде М.* Аспекты мифа / пер. с фр. В. Большакова. – М. : Инвест-ППП, 1995.
16. *Элиаде М.* От Гаутамы Будды до триумфа христианства // *Элиаде М.* История веры и религиозных идей. – М. : Критерион, 2002. – Т. 2.
17. *Элиаде М.* От Магомета до реформации // *Элиаде М.* История веры и религиозных идей. – М. : Критерион, 2002. – Т. 3.

SUMMARY

An integral part of spiritual culture and mentality of Ukrainian religiosity are associated with ethnohistorical identification of the people. Given the conceptual approaches, elaborated in historical anthropology, folklore and religious studies (phenomenology of religion), we examined the requirement to use Ukrainian Christian carols as a historical and ethnographic, folklore sources for the study of popular religiosity of Ukrainian people.

Prospects of study of popular religiosity by analyzing Ukrainian Christian carols are in search of answers the questions, related to the interpretation of the national characteristics of Christology, Mariology and anthropology, the study of Christology is conducted with Ukrainian Christmas folklore; identifying regional specificity not only in folk and ritual spheres of Christmas holidays, but also in folk religion; further recording and publishing of folklore sources is carried out by scientists, ethnographers, musicians and clergy representing Ukrainian Christian church.

The perception of the sacred principles by people, understanding of Christian religious truths, religious feelings, especially rites are accumulated in carols and waiting for scientific comprehension.

Keywords: Christianity, folk religiousness, carols, research, perspective.